

Faiq Ələkbərli

AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

XIII Yaz

Milli ideoloq Məhəmməd Əmin Rəsulzadəyə görə yalnız sosial məsələni milli məsələnin bir hissəsinə çevirməklə bolşevizmi sıradan çıxarmaq mümkün olar. Bu baxımdan onun əsas məqsədi o idi ki, sosial məsələnin millətçiliyə zidd olmadığını ortaya qoysun: "Doğrudur, milliyət şüarı topla. Fəqət, sosial şüarların da toplayıcıları yox deyildir. Ayırıcı sosial şüarlar sinif mücadiləsini tərviç edən kosmopolit, intemasonal marksist sistemindən doğan şüarlardır. Yoxsa, sinifləri vururduurmağa deyil, barışdırmağa baxan təsanüdü (solidarist) sosial sistemindən gələn şüarlar ayırmaq, toplar və bu surətlə də milli istiqlal anlamı ilə təzad deyil, tam bir ahəng təşkil edirlər. Düşmənimiz bolşevizm üçün milliyət, keçici bir taktika məsələsi isə, bizim üçün sosial islahat heç də öylə deyildir. Bu, öz başına təsanüdü və məsud bir varlıq təsəvvür etdiyimiz ahəngdar milli cəmiyyətin həm davamı, həm də istiqlalının təmini üçün zəruri və daimi bir qayədir!..".

Milli həmrəylik təlimi ilə ortaya atılan Rəsulzadə artıq cəmiyyətin problemlərinin həllində əsas həll yolunu tapmışdı. Başqa sözlə, uzun müddətli siyasi-ideoloji axtarışlardan sonra Rəsulzadə sosial məsələni milli məsələ ilə uzlaşdırmağı bacarmışdı. Bununla da o, milli dava ilə sosial davanı bir yerdə, tam şəkildə götürdü. Onun milli təsanüd sistemi ideyası, milli məsələ ilə sosial məsələnin kəsişdiyi bir nöqtə idi. O, bu ideyanı irəli sürməklə sübut etmək istəyirdi ki, sosial məsələləri milli məsələlərə qarşı qoymağın heç bir mənası yoxdur. Rəsulzadə sosial məsələlərin milli məsələlərə zidd olmadığını, əksinə, onunla bağlı olduğuna inanırdı. Beləliklə, milli ideoloq əsas fikirlərini milli məsələ ilə sosial məsələnin təsanüdü, yəni onların həmrəyliyinə yönəlmişdir. O, sosial məsələlərdən sui-istifadə edən bolşevikləri və milli məsələdən eyni şəkildə yararlanan faşistləri bir-birindən fərqləndirmirdi. Onun əsas qayəsi onların iç üzünü açıb göstərmək və əsil milli həmrəyliyə nail olmaq idi. Bu baxımdan Rəsulzadənin milli təsanüd təlimini ortaya qoyması uzun elmi-fəlsəfi, siyasi-ideoloji axtarışlarının nəticəsi idi.

"Azərbaycan şairi Nizami" adlı əsərində böyük Türk mütəfəkkir-filosofu Nizami Gəncəlini təkrarolunmaz bir şəkildə tədqiq edən Rəsulzadə bir tərəfdən onun Türk mənsubiyyətinə, Türk dini-fəlsəfi düşüncəsinə, Türk ruhuna, Türk fəlsəfəsinə bağlılığını

elmi-fəlsəfi şəkildə ortaya qoymuş, 2 digər tərəfdən dövrünün ictimai-fəlsəfi, sosial-siyasi problemləri kontekstində milli ideya ilə, dünyəvi ideyaları uzlaşdırmağa çalışmışdır. Türkün dövlətçilik anlayışının geniş sərhəni verən M.Ə.Rəsulzadə yazırdı ki, Nizamiyə görə dövlət başçısı sürüyə cavabdeh bir çoban kimidir: "Hətta bundan da məsuliyyətli bir mövqedədir. Başdakı beyin bədənin bütün üzvlərini idarə etməkdə hansı mövqedədirsə, dövlət başçısı da onun kimidir. "Əl ayağın fəaliyyətindən razı deyilsə, cavabdeh başdır". Fərd dövlətə münasibətdə müəyyən vəzifələri icra etməyə borcludur. Amma fərd hər hansı dövlətdə yalnız vəzifə daşı-

önəmli sayır: "Nizamiyə görə iqtidar ilə təmkin bir-birini tamamlayan şeylərdir: "Güclü ol, amma təmkinini əldən vermə". Dövlətin idarə olunmasında şair məsləhətçə çalışmışdır". 5 Ona görə dövlət başçılarında başqa ölkə üçün dost və düşmən təsəvvür etmək olmaz. Millət əgər öz vəzifəsini yerinə yetirsə, düşmənlər də dost olacaqlar. Əgər öz vəzifəsini

kəndərnamə"də yaratdığı ideal cəmiyyəti özü də görür: "İskəndərin şəxsində Nizami bilyə, hikmətə və sənətə bağlı olan ziyalı bir hökmdar görür. Filosoflar, alimlər və ədiblər tərəfindən əhatə olunmuş bu hökmdarın özü də xarakter (səciyyə), cəsərat və qəhrəmanlıq ilə bərabər, alim, filosof və tədbirli bir insan kimi tanınır. Ona müavinlik edən vəzir Yunanısta-

mevyanında milli çərçivədən kənara çıxmış, bütün bəşəriyyətə şamil olan duyğularla həyəcanlanmış, millətlər və ölkələrin fəvqündə olduğu kimi, dövrlər və əsrləri yarib keçən yüksək və dünyaya şamil bir qayğıya cavab verə biləcək "söz"ü tapmağa çalışmışdır. Bizim qənaətimiz ilə bu "söz" İskəndərin möcüzəsində tapılmışdır. Bu möcüzə bugünkü

Bu məqalə Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucusu, ilk cümhurbaşqanı, milli ideoloq Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin anadan olmasının 140 illik yubileyinə ithaf olunur.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və Azərbaycan cümhuriyyəti

nin ən məşhur filosofu Ərəstundur. Sarayında Yunanıstanın bütün tanınmış filosof və alimlərdən təşkil olunmuş Dövlət Şurası tipli yüksək bir məclis vardır".

Fikrimizcə, Nizaminin "İskəndərnamə"ni yazmaqda məqsədi yalnız Makedoniyalı İskəndərin timsalında adil hökmdarı, ədalətli cəmiyyəti təsvir etmək deyil, eyni zamanda Türk millətinin qədimliyini, türk inanclarını, adət-ənənələrini tanıtdırmaq olmuşdu. Bu baxımdan N.Gəncəvinin Makedoniyalı İskəndəri Türk dünyasının bir hissəsi olan Azərbaycana, Qıpçaq elinə aparması təsadüfi ola bilməzdi. N.Gəncəvinin burada başlıca məqsədi Azərbaycanda, Qafqazda, Orta Asiyada və başqa yerlərdə yaşayan türklərin adət-ənənələrini, mədəniyyətini, düşüncələrini ortaya qoymaq olmuşdu. Məsələn, İskəndəri Qıpçaq ellərinə apararı Nizami Gəncəvi yazırdı ki, Qıpçaq türklərinin adət-ənənələri böyük fatehi mat qoymuşdur. Xüsusilə qadınların üzvlərini örtməməsi və kişilərdən qaçmaması İskəndəri təəccübləndirir. İskəndər qıpçaqların ağsaqqallarını başına yığaraq bu adətlərdən əl çəkməyə çağırır: "Örtülü dedi çöl qıpçaqlarına: "Üzünü gizləmək xoşdur qadına". 7 Qıpçaq türkləri isə İskəndəri başa salırlar ki, onlar adətlərini dəyişməyəcəklər, makedoniyalı fateh isə hiylə işlətməklə istəyinə çatır.

Ədalətli cəmiyyət Rəsulzadənin dövlət siyasətinin tərkib hissəsi idi. Bu onun düşüncələrinə hakim kəsilib və sosial-fəlsəfi

bəşəriyyətlə birlikdə bizim də gerçəkləşməsinə görmək istədiyimiz idealdır. Millətlərə yalnız mənəvi avtoritetlə nüfuz etmək, ruhlarını anlayaraq varlıqlarına qarşı ehtiram etmək".

M.Ə.Rəsulzadə Nizaminin yaratdığı həmin ideal cəmiyyətin Sovet dövründə kommunizmə quruluşuna oxşadılmasına etiraz edirdi. O, Nizaminin ideal cəmiyyəti ilə bolşeviklərin kommunizmə ideologiyası arasında heç bir oxşarlığın olmadığını ortaya qoyurdu: "Nizaminin "Cənnət şəhəri" dindədir, sovet cənnəti isə dinsizdir. Birincisi Allahı tanıyır, o birisi isə rədd edir. Birincidə yalan söylenməz, ikincidə isə yalan ən böyük təbliğat silahıdır. Birincidə sevgi əsas ikən, ikincidə sinif qovğası əsasdır. Birincidə heyvanlar belə təhlükəsiz yaşadıqlı halda, ikincidə insanlar daim ölüm qorxusu altındadır. Birincidə qan tökmək haram ikən, ikincidə qanlılıq əsasdır. Birinci oğurluq nədir bilmir, ikincidə isə oğurluq ən qanlı polis rejimidir. Birinci casusluq bilməz, ikincidə hamı casusdur. Birinci silahsız və dindar, ikinci, təpədən-dırnağa qədər silahlıdır. Birinci, fitnə nədir bilməz, ikinci, bütün dünyanı bürüyəcək bir fitnə yuvasıdır. Sözü qısası: dini əxlaq və ictimai anlayış əsaslanan "Nizami sosializmi" ilə dini rədd edən və siniflər qovğasını əsas tutan qanlı "rus sosializmi" bir-birinə bənzər heç bir tərəfi yoxdur!.. Fəqət, bizim fikrimizcə, sevgi ilə nifrət, rəhmət ilə lənət nə qədər bir araya sığa bilsə, Nizami ilə bolşeviklər də o

Nizaminin "İskəndərnamə"ni yazmaqda məqsədi yalnız Makedoniyalı İskəndərin timsalında adil hökmdarı, ədalətli cəmiyyəti təsvir etmək deyil, eyni zamanda Türk millətinin qədimliyini, türk inanclarını, adət-ənənələrini tanıtdırmaq olmuşdu. Bu baxımdan N.Gəncəvinin Makedoniyalı İskəndəri Türk dünyasının bir hissəsi olan Azərbaycana, Qıpçaq elinə aparması təsadüfi ola bilməzdi. N.Gəncəvinin burada başlıca məqsədi Azərbaycanda, Qafqazda, Orta Asiyada və başqa yerlərdə yaşayan türklərin adət-ənənələrini, mədəniyyətini, düşüncələrini ortaya qoymaq olmuşdu...

yerinə yetirə bilməzsə, dostlar da düşmən olarlar.

Nizaminin baxışlarına uyğun dövlət idarəsini reallaşdırarı hökmdar İskəndərdir və Rəsulzadənin də Nizaminin İskəndərinə, onun işlərinə xüsusi yer verməsi təsadüfi deyil. O, Nizaminin "İs-

dünyagörüşünə mühüm təsir edib. O, Nizaminin də axtarıb tapdığı bu ideal dövlət fəlsəfəsini fikirlərində inkişaf etdirir: "Hər böyük və həqiqi sənətkar kimi Nizami də millilik və vətənsəvrlik xüsusiyyəti daşımaqla bərabər, yaratdığı obrazlarla təlqin etdiyi fikir

qədər birgə ola bilərlər!". Bolşeviklərin öz əlamələrində Nizaminin ideal cəmiyyətinə bənzətədiyi kommunizmin əsasını olduğunu yazarı milli ideoloq görə onun ideal cəmiyyəti yalnız Azərbaycan Cümhuriyyəti ilə bərabər tutula bilər.